

ОГЛЯД СТАНУ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАВЧАЛЬНИХ ОКРУГІВ УКРАЇНИ У ХІХ І НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

У статті здійснено історико-педагогічний аналіз вивченості діяльності Харківського, Одеського, Київського, Віленського навчальних округів у світлі освітніх реформ ХІХ століття, доведена її актуальність, визначені територіальні й хронологічні межі дослідження, а також мета, завдання, концептуальні засади дослідження, його методологічна й теоретична основа, наукова новизна, теоретичне й практичне значення отриманих результатів.

Ключові слова: Навчальний округ, організаційно-методична діяльність, система освіти, реформи.

В статье осуществлен историко-педагогический анализ изученности деятельности Харьковского, Одесского, Киевского, Виленского учебных округов в свете образовательных реформ ХІХ века, доказана ее актуальность, определены территориальные и хронологические рамки исследования, а так же цель, задачи, концептуальные основы исследования, его методологическая и теоретическая основа, научная новизна, теоретическое и практическое значения полученных результатов.

Ключевые слова: Учебный округ, организационно-методическая деятельность, система образования, реформы.

In article the istoriko-pedagogical analysis of a level of scrutiny of activity of the Kharkov, Odessa, Kiev, Vilensky educational region in the light of educational reforms ХІХ of a century is carried out, its urgency is proved, territorial and chronological frameworks of research, and as the purpose, problems, conceptual research bases, its methodological and theoretical basis, scientific novelty, theoretical and practical values of the received results are defined.

Key words: Educational region, organizational-methodical activity, an education system, reforms

Постановка проблеми. В історії української педагогіки є дослідження, які охоплюють деякі питання діяльності навчальних округів України, що дозволяє з'ясувати особливості становлення системи освіти в зазначений історичний період; обґрунтувати провідні тенденції розвитку освіти на фоні загальних освітніх процесів у державі; актуалізувати цінний досвід діяльності навчальних округів ХІХ – початку ХХ століття в умовах сучасних модернізаційних процесів.

Тому вивчення діяльності Харківського, Одеського, Київського навчальних округів у світлі освітніх реформ ХІХ століття допоможе зберегти і примножити її здобутки, уникнути помилок у реформуванні сучасної системи освіти.

Аналіз останніх досліджень. Стан системи освіти України, яка в ХІХ – на початку ХХ століття

входила до складу Російської імперії, досліджувався І. Волковою, І. Зайченко, Н. Колядою, Л. Применко, розвиток освіти та педагогічної думки Криму ХІХ – початку ХХ століття вивчали О. Глузман, Л. Редькіна та ін., історію та перспективи розвитку вищої педагогічної освіти і науки України розглядали В. Кремень та ін., що допомогло з'ясувати загальну картину положення навчальних округів зазначеного періоду.

На різних етапах становлення системи освіти в Україні діяльність навчальних округів, її окремі аспекти, розглядалися у працях М. Антонця, Л. Вовк, Н. Дем'яненко, М. Євтуха, Т. Завгородньої, А. Іванової, В. Кременя, Д. Коржова, І. Малінко, В. Майбороди, О. Сидоренка, Л. Смоляр, О. Сухомлинської, В. Тригубенка, С. Філоненка, М. Ярмаченка та ін., які вважаємо підґрунтям

дослідження діяльності Харківського, Одеського, Київського навчальних округів у XIX – початку XX століття.

Певний науковий інтерес становлять також дисертаційні дослідження, в яких відображено різні аспекти діяльності навчальних округів, а саме: розвиток професійної освіти в Україні другої половини XIX – початку XX століття (О. Аніщенко), особливості розвитку комерційної освіти в Україні (В. Постолатій, А. Синявська та ін.); особливості загальнопедагогічної підготовки вчителя у вищих навчальних закладах України (Н. Дем'яненко); стан освіти з урахуванням національних особливостей (Е. Абібуллаєва (освіта татар), Л. Редькіна (освіта караїмів), Т. Мамлеєва (освіта башкірських і татарських жінок); порівняльний аналіз розвитку освіти в Грузії та Російській імперії (І. Бахтадзе), у Франції та в Україні XVIII – першої половини XX століття (Л. Применко); освіта дорослих (І. Прудченко); розвиток гімназичної освіти (О. Бабіна); реформування освіти в Україні (Л. Березівська) та ін., які дають підстави виокремити деякі моменти діяльності навчальних округів зазначеного періоду.

Окремі фрагменти діяльності навчальних округів (керівництво навчальними закладами, діяльність персоналії, спілки вчителів та ін.) півдня України розкрито в працях істориків І. Гаспринського, Д. Говорова, Ф. Загородського, В. Зайцева, І. Казаса, С. Крима, О. Маркевича, А. Маркова, С. Сікірінського, Я. Чепіги та ін.

Особливості підготовки педагогічних кадрів у навчальних округах кінця XIX – початку XX ст. висвітлюються у публікаціях відомих педагогів, психологів визначеного періоду: Г. Александровського, С. Ананьїна, А. Володимирського, М. Даденкова, В. Зеньківського, П. Кудрявцева, М. Мукалова, О. Музиченка, В. Роднікова, О. Селіхановича, І. Сікорського, В. Флєрова, І. Четверікова, П. Лєсафта, А. Нечасєва, Г. Челпанова та ін.

Вагомими для обґрунтування наукової концепції дослідження вважаємо фундаментальні праці з філософії, філософії освіти, психології: В. Андрущенко, А. Введенського, Б. Гершунського, С. Гессена, Е. Гусинського, В. Кременя, А. Лосєва, Є. Радлова, М. Рубінштейна, І. Сікорського, Ю. Турчанінова та ін., які складають методологічну основу дослідження.

Мета статті – проаналізувати та з'ясувати ступінь вивченості проблеми, визначити хронологічні та територіальні межі, виділити мету та завдання дослідження, а також концептуальні засади дослідження, її методологічну та теоретичну основу, наукову новизну й теоретичне та практичне значення одержаних результатів.

Результати дослідження. Історіографічний пошук показав, що діяльність навчальних округів як окрема наукова проблема комплексно й систематично в обраних нами хронологічних межах не досліджувалася. З огляду на це актуальність дослідження зумовлена в науково-

теоретичному аспекті необхідністю подолання фрагментарності історико-педагогічних знань стосовно діяльності навчальних округів в умовах освітніх реформ зазначеного періоду; у соціально-практичному – потребою критичного аналізу діяльності навчальних округів у XIX – на початку XX століття з метою обґрунтованого використання їхнього позитивного досвіду в реформуванні Української національної освіти в умовах Європейської інтеграції.

Отже, нерозробленість зазначеної наукової проблеми в історико-педагогічній науці, її актуальність і відповідність сучасному етапу реформування системи освіти й зумовили вибір теми статті «Діяльність Харківського, Одеського, Київського, Віленського навчальних округів у контексті освітніх реформ XIX століття».

Хронологічні рамки дослідження визначаються періодом існування Харківського, Одеського, Київського, Віленського навчальних округів як територіальних одиниць – 1803-1918 рр.

Нижня хронологічна межа пов'язана з заснуванням у 1803 році Харківського, Віленського, а у 1832 році – Одеського і Київського навчальних округів, які перебували на території сучасної України [2].

Верхня хронологічна межа 1918 р. – ліквідація Харківського, Одеського, Київського навчальних округів, скасування існуючих органів влади, початок реформування системи освіти відповідно до нової політики держави [1].

Нами визначено територіальні межі дослідження. Оскільки в період, що досліджується, на території сучасної України існували Харківський, Одеський, Київський навчальні округи, тому увагу надано саме їхній діяльності.

Об'єктом нашого дослідження є Харківський, Одеський, Київський, Віленський навчальні округи в контексті освітніх реформ XIX століття, як історико-педагогічне явище.

Предметом дослідження – діяльність Харківського, Одеського, Київського, Віленського навчальних округів у контексті освітніх реформ XIX століття.

Визначена мета дослідження – цілісний історико-педагогічний аналіз діяльності Харківського, Одеського, Київського, Віленського навчальних округів у контексті освітніх реформ XIX століття, наукове обґрунтування можливостей використання їх досвіду в реформуванні сучасної системи освіти України.

Відповідно до мети дослідження визначено такі завдання:

1. З'ясувати стан розробленості проблеми в історико-педагогічній, краєзнавчій літературі, періодичній пресі, архівних документах та ін.;
2. Уточнити й охарактеризувати поняття «навчальний округ», розкрити специфіку їх діяльності;
3. Виявити передумови й етапи становлення Харківського, Одеського, Київського, Віленського

навчальних округів в обраних хронологічних межах;

4. Розкрити цілі й завдання, принципи діяльності Харківського, Одеського, Київського, Віленського навчальних округів в умовах освітніх реформ XIX століття;

5. Охарактеризувати результати і наслідки діяльності Харківського, Одеського, Київського, Віленського навчальних округів та взаємовплив між ними в контексті освітніх реформ XIX століття;

6. Показати роль персоналій у становленні й розвитку Харківського, Одеського, Київського, Віленського навчальних округів;

7. Узагальнити досвід діяльності Харківського, Одеського, Київського, Віленського навчальних округів у досліджуваній період, обґрунтувати можливість використання їх надбань у сучасних умовах реформування національної системи освіти України.

Зазначені концептуальні засади дослідження, а саме: Харківський, Одеський, Київський, Віленський навчальні округи – розглядаються як самостійна ланка у системі освіти Російської імперії, які мали свої цілі, завдання, структуру, методи й форми роботи; типи навчальних закладів.

Здійснюючи дослідження, ми виходили з положення про те, що становлення та розвиток навчальних округів зумовлено потребами імперії у підготовці молоді до участі у виробничому, господарському, освітньому і культурному житті. Їх діяльність нерозривно пов'язана з історією, політикою, культурою, національно-релігійними традиціями виховання у державі і досягненнями передової наукової, у тому числі й педагогічної думки та діяльності.

У процесі наукового дослідження враховувалось, що на становлення та розвиток Харківського, Одеського, Київського, Віленського навчальних округів у XIX на початку XX століття вплинули передові досягнення педагогічної науки та практики не тільки Російської імперії, але й Західної Європи, Мусульманського Сходу [3].

Історико-педагогічний аналіз діяльності Харківського, Одеського, Київського, Віленського навчальних округів та відомих педагогів, інтелігенції здійснювався на підставі цивілізаційного, системного підходів, які дали можливість виокремити мету, завдання, провідні тенденції, специфіку, структуру, основні напрями та принципи їх діяльності; показати їх роль у створенні інтелектуально-культурного потенціалу, вихованні вірогідних громадян Російської імперії.

На сучасному етапі розвитку суспільства досвід діяльності Харківського, Одеського, Київського, Віленського навчальних округів, сприятиме вирішенню як політичних, економічних і культурно-освітніх проблем, так і завдань реформування національної системи освіти України.

Методологічну основу дослідження становлять: теорія наукового пізнання, положення про діалектичну єдність та взаємозв'язок історії з

сьогоденням, доцільність творчого використання спадщини видатних вітчизняних педагогів-науковців їхніх теоретичних надбань і досвіду в сучасних умовах.

Категоріально-аспектний аналіз діяльності Харківського, Одеського, Київського, Віленського навчальних округів відбувається з таких позицій: філософії, що дозволяє дослідити зумовленість педагогічних явищ соціокультурним середовищем; розглядати діяльність навчальних округів у контексті філософських категорій якості, кількості, сутності, існування, у суб'єктно-об'єктивному вимірі; культурологічного підходу, провідним принципом якого є культуропровідність як новий етап розвитку теорії і практики сучасної освіти і який визнає діяльність навчальних округів одним із провідних якісних новоутворень сучасної системи освіти в Україні; ціннісного підходу, який розглядає цінності як ядро культури і орієнтири освітнього процесу; ізоморфності архітекtonіки системи освіти і культури; розкриває механізми входження освітніх цінностей у внутрішній світ людини; історіографічний підхід допомагає виявити стан проблеми в історико-педагогічній науці; системний підхід дає змогу розглядати діяльність навчальних округів як неперервні зміни; хронологічний підхід допомагає простежити зміни в різні історичні періоди; цивілізаційний підхід дає змогу розглядати діяльність навчальних округів нелінійного процесу у складі самобутніх цивілізацій (української, російської, радянської); формаційний (узагальнюючий) підхід дає змогу розглядати діяльність змінюваних соціально-економічних формацій, епох (імперської, національних, радянської); синергетичний підхід дає можливість зіставити та показати еволюцію і динаміку становлення та розвитку навчальних округів як інтегрованого, складного, суперечливого і хвилеподібного процесу, що здійснюється під впливом багатьох чинників і проявляється в різних цивілізаціях для установалення діалогічності, виявлення самобутності тих чи інших змін.

Науковий пошук здійснено на загальнонаукових гносеологічних принципах науковості, історизму, об'єктивності, активності, поєднання логічного та історичного, системності; наукова джерелознавча критика, яка включає джерелознавчий аналіз і джерелознавчий синтез архівних та опублікованих джерел, забезпечує можливість отримати сукупність науково перевірених фактів з досліджуваної проблеми.

Теоретичною основою дослідження є:

– філософські концепції українських учених щодо трансформування освітніх систем (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Лутай, В. Огнев'юк та ін.);

– концептуальні положення методології сучасної історико-педагогічної науки українських учених (А. Бойко, В. Бондар, Л. Ваховський, Л. Вовк, О. Глузман, Н. Гупан, Н. Дем'яненко, Н. Дічек, М. Євтух, Т. Завгородня, С. Золотухіна,

І. Зайченко, В. Курило, В. Майборода, Н. Ничкало, Н. Побірченко, О. Пометун, А. Сбруєв, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко та ін.) і російських (М. Богуславський, О. Джуринський, Е. Днерпов, В. Краєвський та ін.);

– загально педагогічні підходи до аналізу й висвітлення сучасних реформаторських процесів у галузі освіти, зокрема українських (В. Андрущенко, В. Бондар, М. Бурда, А. Василюк, Л. Березівська, І. Бех, Н. Бібік, С. Гончаренко, Д. Дзвінчук, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Лавриченко, В. Луговий, О. Ляшенко, В. Мадзігон, О. Савченко, А. Сбруєва, Г. Філіпчук та ін.) і зарубіжних вчених (Е. Днепров, Р. Шакіров, Сеймур Сарасон, Томас Б. Тімар, Дейвід Л. Кірп та ін.).

У ході дослідження використано комплекс методів, а саме:

– пошуково-бібліографічний метод вивчення архівних фондів, рукописів, музейних матеріалів, що дав змогу встановити часові і просторові межі наукового дослідження;

– загальнонаукові (історико-педагогічний аналіз, синтез, узагальнення, ретроспективний, хронологічний) стали основою вивчення організаційних аспектів та процесуально-змістових складових діяльності навчальних округів;

– історико-генетичний дав змогу здійснити структурування вітчизняної педагогічної літератури, проаналізувати суспільно-педагогічні, економічні та культурологічні умови проведення шкільних реформ;

– проблемно-генетичний забезпечив ретроспективне висвітлення і реконструкцію діяльності Харківського, Одеського, Київського, Віленського навчальних округів у XIX – на поч. XX ст.;

– конструктивно-генетичний дав змогу створити періодизацію становлення та розвитку навчальних округів у досліджуваній період, узагальнити їх досягнення і прорахунки;

– історико-структурний, сприяв розробці структури дослідження, визначенню організаційних та процесуально-змістовних особливостей на кожному етапі;

– порівняльно-зіставний (історико-компаративістський) дав можливість розробити періодизацію, виявити організаційні та процесуально-змістові аспекти діяльності навчальних округів, сформулювати відповідні висновки;

– конкретно-історичний дав змогу проаналізувати й висвітлити виявлені факти з історії діяльності навчальних закладів.

Наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів.

Уперше здійснено комплексний історико-педагогічний аналіз діяльності навчальних округів України у світлі освітніх реформ XIX століття;

– проведено історіографічний аналіз становлення та розвитку навчальних округів у досліджуваній період;

– виявлені передумови й етапи становлення Харківського, Одеського, Київського, Віленського

навчальних округів із урахуванням суспільно-політичних, економічних та педагогічних детермінант у світлі освітніх реформ XIX століття;

– визначено і розкрито цілі й завдання, зміст, принципи, напрями діяльності Харківського, Одеського, Київського, Віленського навчальних округів, що було пов'язано з потребами держави, політичними, соціальними, економічними змінами, педагогічними детермінантами в умовах реформування системи освіти Імперії;

– показано роль представників інтелігенції в становленні й розвитку навчальних округів України через призму освітніх реформ XIX століття;

– на основі наслідків діяльності навчальних округів зазначеного періоду узагальнено досвід (позитивний і негативний);

У процесі дослідження *уточнено та конкретизовано*:

– зміст поняття «навчальний округ» як окрема одиниця в системі освіти Російської імперії;

– мета, принципи діяльності навчальних закладів, які входили до Харківського, Київського, Одеського й Віленського навчальних округів у досліджуваній період;

– статистичну картину діяльності навчальних закладів різного типу зазначених навчальних округів у ході реформаторських процесів.

Подальшого розвитку в дослідженні набули:

– класифікація, систематизація та аналіз опублікованих і неопублікованих документів (закони, постанови, розпорядження, циркуляри тощо) державних та керівних освітніх органів, що впливали на діяльність навчальних закладів Харківського, Київського, Одеського та Віленського навчальних округів (структуру, зміст, організаційно-педагогічні засади, методи навчання, систему управління тощо);

– визначення ролі та досвіду навчальних закладів Харківського, Київського, Одеського й Віленського навчальних округів у світлі реформування сучасної системи освіти в Україні.

Практичне значення полягає в тому, що до наукового обігу уведено маловідомі та невідомі архівні документи, історичні факти, пов'язані з історією діяльності Харківського, Одеського, Київського, Віленського навчальних округів у XIX – на поч. XX ст.

Висновок. Фактичний матеріал та основні положення і висновки дослідження сприятимуть збагаченню історико-педагогічного знання, усвідомленню особливостей діяльності Харківського, Одеського, Київського, Віленського навчальних округів із метою повного і цілісного відтворення особливостей розвитку педагогічної думки України у XIX – на поч. XX ст.

Одержані в процесі дослідження дані, узагальнені й систематизовані в ньому положення, фактологічний матеріал можуть бути основою для підготовки нових праць, наукових розробок з педагогіки, історії педагогіки, написання кваліфікаційних робіт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алешинцев И. История гимназического образования в России (XVII и XIXвек) / И. Алешинцев. – С.-Петербург, 1912. – 352 с.
2. Всеобщее образование в России : [сборник статей] / [под ред. Князя Дм. Шаховского]. – Тверская, 1902. – Выпуск I. – 204 с.
3. Копии распоряжений попечителей Одесского ученого округа, 1912 г. – ЦААРК, ф.725, оп.1, д.71, л. 1-43.

Рецензенти: Бабкова-Пилипенко Н. П., к.пед.н., доцент;
Лебідь С. Г., к.пед.н., доцент.

© Шушара Т. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії 15.11.2012 р.

ШУШАРА Татьяна Викторовна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Кримського гуманітарного університету, м. Ялта.

Коло наукових інтересів: теорія і історія педагогіки: діяльність навчальних округів України в XIX – початок XX століття.